

Durru'l-Mecalis Mela Mûsayê Hekarî û Girîngîya wê di Dîroka Lêkolînên Folklorê Kurdî da

Ramazan PERTEV
Fakulteya Edebîyat- Université Libre de Bruxelles/ Belçika

Received: 05. 2022 / Accepted: 07. 2022 / Published: 09. 2022 <https://doi.org/10.26436/hjuoz.2022.10.3.1044>

PUXTE:

Ev gotar li ser xebata zanayê kurd Mela Mûsayê Hekarî ya bi sernavê *Durru'l-Mecalisê* radiweste û hewl dide ku ji çend alîyan ve wê bide nasîn.

Ji sedsala 18. û vir da ji aliyê lêkolînerên biyanî ve gelek keresteyên folklorê kurdî hatine berhevkirin. Di nav wan da xasima di koleksiyona Auguste Aleksandre Jaba da gelek nimûneyên berhevkarîyê ya folklorê kurdî hene. Bo nimûne berhevkarîya Mela Mehmûdê Bazîdî yek ji karên sereke yê ve arşîvê ne. Di nav vê koleksiyona navborî da xebateke Mela Mûsayê Hekarî bi sernavê *Durru'l-Mecalis* heye ku heta niha zêde behsa wê nîne. Ev xebat ji 58 hikayetan pêk tê û ji ber ku di salên 1600î wan da hatîye nivîsîn em dikarin bibêjin ku yekem ji nimûneyên peşana kurdî/kurmancî ne. Ji nav wan hikayetan çend ji wan gelekî orijînal in weku "Ferhad û Şîrîn" (hikayeta 23.) û "Dehhak" (hikayeta 36.) ku di naveroka wan da regezên folklorîk pir bi aşkerekî xuya ne.

Li gorî agahiyên di *Seyahatnameya* Evliya Çelebi da Mela Mûsayê Hekarî di navbera sedsala 16. û 17. da jîyaye û yek ji wan zanayên naskirî yê devera Hekarîyê bûye. Wî ji çavkanîyên curbicur hikayet wergerandine kurmancî, belku bi piranî ji zimanê farisî ne.

Hikayetên Mela Mûsa xwedî du fonksiyonan in: armanca pedagojîk û armanca xweşwextderbaskirinê. Yanî wî li gorî nirx, etîk û estetîka serdema xwe bi rêya van hikayetan ra xwestîye ku peyaman bide civaka xwe û li hember rûdanên jîyanê helwest û tevgerên rast nişanî wan bide û ji aliyê din ve ji xwestîye ku di şevbuhêrkên kurmancan da wextê wan bi awayekî xweş derbas bibe. Mijarên hikayetan li ser taybetmendiyên kesayetî û civakî ne, wekî başî û xerabî, quretî û nefsbîçûkî, dadmendî û neheqî, comerdî û çavbirçîtî, evîni û dilsozî, rastî û derewkarî, dewlemendî û xizanî, qehremanî û tirsonekî, arîkarî û piştgirî, mîzaha civakî, tevgerên jin û mêran, jîyana pêxemberan û hwd.

Di vê gotarê da bi rêya analizên teşeyî û naverokî em taybetmendiyên folklorî û zimanî yê van hikayetên *Durru'l-Mecalis* ê vedikolînin û girîngîya wan ya di cihê folklorê kurdî da nişan didin.

Peyvên serekî : Folklorê kurdî, Pexşana kurdî, Durru'l-Mecalis, Mela Mûsayê Hekarî, Ferhad û Şîrîn, Efsaneya Dehhak.

Destpêk:

Li gorî agahiyên li ber dest, çî ji aliyê biyanîyan bin û çî ji aliyê kurdan, li ser folklorê kurdî gelek xebat hatine encamdan.¹ Xasima di dirêjahîya du sedsalên borî da em dibînin ku li ser dîrok, ziman, çand, erdnîgarî, edebîyat û folklorê kurdî kuliyateke pir girîng û mezin çêbûye.²

Herweku tê zanîn çanda gelêrî heta sedsalên 16.-17. bi piranî bi awayekî devkî û zerekî bi pêwendiyên tradîsyonî hatîye veguhastin. Bi geşedana hizra neteweyî, xasima li rojavayê Ewropayê rewşenbîrên bi ser bizava netewetîya romantîk zêdetir berê xwe dane çanda gelêrî û keresteyên folklorî tomar kirine. Bi bawerîya wan yekem nişaneyên neteweyî ku nasnameya wan diyar dikir folklorê wan bû. Bo nimûne li Elmanyayê Johann Gottfried Herder, Wilhelm Grimm û Jacob Ludwig Karl Grimm, li Îngiltereyê William John Thoms û wd. yekem ji wan kesan in ku keresteyên folklorî yê di nava gel da berhev kirine. Ev bizava netewewerwerîya romantîk pêl bi pêl pêşî li temamê Ewropayê û pişt ra jî li cihana mayî belav bûye.³

Di nav kurdan da jî xasima di serê sedsala 20. da hişmendîya li ser folklorê kurdî xurtir bûye û kesên wek Kurdiyê Bitlîsî, Kemal Fewzî, Law Reşîd, Hilmîye Siwerekî, Mehmed Mihîrî, Celadet Bedirxan, Kamuran Bedirxan pêşengiyên xebatên li ser folklorê kurdî kirine. Herweha weku *Jîn, Serbestî, Kurdistan, Hawar, Ronahî, Stêr, Roja Nû* di nav weşanên wê serdemê da weku efsane, destan, çîrok, stranên gelêrî, gotinên pêşîyan, gelek nimûneyên ji folklorê kurdî hatine weşandin.

Ji sedsala 18. û vir da weku Peter Lerch, A.Jaba, Ferdinand Justi, Albert Socin û Eugene Prym, Albert von Lecog, S.A. Egiazarov, Bagrat Chalatianz, Hugo Makas û Oscar Mann,

Archimandrite Comitas, İosif Abgar Orbeli, V. Minorsky, O.L. Vilçevsky, Dieter Christensen, Bazil Nikitin, Roger Lescot, Thomas Bois ji aliyê lêkolîner û peywirdarên biyanî ve gelek keresteyên folklorê kurdî hatine berhevkirin. Di nav wan da koleksiyona Auguste A.Jaba bi gelek nimûneyên berhevkarîyê ya folklorê kurdî di pêş da ye.⁴ Bo nimûne berhevkarîya Mela Mehmûdê Bazîdî yek ji karên sereke yê ve arşîvê ne.

Durru'l-Mecalis Mela Mûsayê Hekarî jî ku mijara vê gotarê ye di nav vê koleksiyona navborî da ye ku heta niha zêde behsa wê nehatîye kirin.⁵

Durru'l-Mecalis ji 58 hikayetan pêk tê ku em dikarin bibêjin ku yekem ji nimûneyên peşana kurdî ne, lewra derdora di salên 1600î wan da hatîye nivîsîn. Mela Mûsa ev hikaye çend çavkanîyan berhev kirine û bi kurmancî nivîsîne. Ji nav wan hikayetan çend ji wan gelekî orijînal in weku Ferhad û Şîrîn (hikayeta 23.), Ristemê Zal (hikayeta 25.), Yûsif û Zilêxa (hikayeta 31.), Dehhak (hikayeta 36.), Hz Nûh û Tofan (hikayeta 52.), Seyda Şeref û Naîm Begê Dîyarbekirî (hikayeta 57.).

Em dê amaje hindêk ji wan hikayetan bikin û hewl bidin ku bi analizên teşeyî û naverokî girîngîya wan a di cihê folklorê kurdî da nişan bidin.

1. Agahiyên derbarê Mela Mûsayê Hekarî û *Durru'l-Mecalisê* da

Mela Mûsa ji bajarê Colemêrgê/Hekarîyê ye ku ev dever îro di nav sînorên Tirkîyeyê da ye. Derbarê jînenîgarîya Mela Mûsa da zêde agahî li ber destên me nînin. Em ji çend agahiyên seyahê navdar ê osmanî Evliya Çelebi (1611-1682) hîn dibin ku li Hekarîyê ew yek ji wan alimên meqbûl û miteberê serdema xwe bûye. Di *Seyahatnameya* Evliya Çelebi da navê

Mela Musayê Hekarî wekî “Monlâ Mûsâ-yî Hakkarî” derbas dibe ku li gorî agahiyên ku wî daye, digel çendî navên ku jimartine, Mela Mûsâ jî yek ji zanayên mezin yê wê serdemê bûye. Li gorî qeydan Evliya Çelebi li derdora salên 1650yî wan li devera Bitlîs, Wan û Diyarbekirê geriyaye. Yanî piştrast dibe ku ew di dawîya sedsala 16. yan di serê sedsala 17. da wate derdora salên 1600î wan da jîyaye. Agahîya li ser Mela Mûsâ di *Seyahatnameyê* da wiha ye:

“Derbarê zanayên mezin: Gelek alimên wan yên yekta yên serdemê hene, lê belê yên ku haya me ji wan heye ev in: Pêşî Mela Hesen Efendiyê Yekçav û Mela Zeynûdîn û Melazade Mela Ebûbekir û Melayê Şerefiyeyê û Mela Mihrabzade Elî Efendî û Mela Cebraîl û Mela Mûsâyê Hekarî û Mela Îsrafil û Mela Botanî û ...”⁶

Agahîyeke din jî di nav arşîva Jaba da heye ku ew weku miqerîr yanî vebêjerê *Durru'l-Mecalisê* tê danasîn. Qeyda istînsaxê (wr. 48a) bi vî awayî ye :

“Temam bû tercema kitêba Durru'l-Mecalisî bi zimanê Kurmançî ji teqrîra Mela Mûsâyê Hekarî ji boy cenabê qonsol Jaba. Fî sene 1274.”⁷

Teqrîra Mela Mûsâyê Hekarî yanî ew hikayetên ku wî li jêrnavê *Durru'l-Mecalis* gotine/qal kirine. Ji vê qeyda istînsaxê jî pişrast dibe ku Mela Mûsâ ji Hekarîyê ye û wê gavê ne li ber heyat e. Dema ku em agahiyên Evliya Çelebi û agahîya vê qeyda istînsaxê didin ber hev, ev herdu agahî xweş li hev tînin û hevûdu temam dikin.

Ji ber ku ew xebata Jaba bi destê bi dehan melayên Kurd pêk hatîye, em tê derdixin ku navê Mela Mûsâ piştî dused û pêncî salan jî li derdora medreseyên Kurdistanê maye û ev berhema wî hatîye parastin. Yanî *Durru'l-Mecalis* tê naskirin û li ser daxwaza Jaba dema ku berhemên giring tînin berhev kirin û jinûvenivîsîn ev jî hêja tê hesibandin ku were istînsax kirin.

Li vir hêjayî gotinê ye ku di nav koleksiyona Jaba da destnivêke din bi navê *Durru'l-Mecalisê* heye ku ji aliyê Mela Mehmûdê Bazîdî ve hatîye istînsax kirin lê weku naverok çend hikayetên hevpar ne têda pêwendîyeke wê bi *Durru'l-Mecalis*a Mela Mûsâyê Hekarî ra tune ye.⁸

Derbarê asta perwerdeya Mela Mûsâ da pêzanînen me tunene, lê ji ziman û şêwaza wî ya nivîsê dîyar dibe ku ew bi zimanên erebî, farisî û tirkî dizane. Lewra wî gelek caran ji Quranê û ji hedîsan minak dane, helbestên farisî neqil kirine û peyv û hevokên tirkî bi kar anîne. Li gorî agahiyên me yê dîrokî Hekarî yek ji wan navendan bû ku xwedî medreseyên bi navûdeng hebûn. Bo nimûne li gorî Ebdurrehîm Rehmîyê Hekarî li Hekarîyê medreseyên mîna “Medreseya Meydanê” û “Medreseya Pêzanê” di serdema xwe da jêdera zanîna û hunerê bû ku kesên wek Melayê Bateyî, Ehmedê Xanî, Pertew Begê Hekarî gihandine.⁹ Lewma ihtîmal e ku Mela Mûsâ jî ji van medreseyan gihabe.

A. Jaba li ser van hikayetên xebitîye û xwestîye ku tîpguhêziya wan bo elfabeya latîni bike û wergerîne zimanê fransî. Lewma di vê arşîvê da sê nusxeyên cuda yê *Durru'l-Mecalisê* hene. Nusxeya 40, 41a û 41b. Em ê niha van her sê nusxeyan bidin nasîn.¹⁰

Nusxeya destxeta 40ê 48 wereq e. Wereqên zehrîye, 1a, 48b û 49a-yê vala ne. Bi elfabeya Erebi û bi xeta ruqeyê hatîye nivîsîn. Destxet di nava bergeke çermereş da ye. Kaxezeke zer û ji rêzê hatîye bikaranîn. Li hin cihan li pêrawizan bi zimanê Fransî tîbinîyên kurt hene. Hejmarên rûpelan li jora rûpelan bi Erebi hatine destnîşankirin. Nusxe ji 2480 risteyan pêk tê. Rûpela yekem 19, rûpela dawî 8 riste ne. Di hejmara risteyan da standardek tune ye, bi piranî di navbera 25-30yî da ne. Rûpela 61ê 32 riste ne û ebada destxetê 35×22 cm ye.

Nusxeya temam ya *Durru'l-Mecalisê* ev e, nusxeyên din ne temam in, nivco mane. Lewma di vê gotarê da me ev nusxe esas girtîye.

Nusxeya destxeta 41a-yê bi sernavê fransî « Perle des Séances (Durru'l-Mecalis), Contes Populaires Kurdes Traduit Bi Kurdi:

Durru'l-Mecalis, mîlif: Mela Mûsâyê Hekarî, Wergêr: Auguste A. Jaba, Consul da Russie à Erzeroum, 1860.

Ev Nusxe 227 wereq, yanî 454 rûpel e. Bi elfabeya erebi û bi xeta ruqeyê hatîye nivîsîn, cihên ku Jaba wergera vê berhemê kirîye jî bi fransî ne. Kaxeza zer û bi xêz hatîye bikaranîn. Rûpelên rastê ji navberê bi xêzekê wekî du beşan hatîye dabeşkirin. Di nivê da bi tîpên erebi berhema resen, di nivê din da jî wergera fransî hatîye nivîsandin. Her wiha rûpelên çepê jî bi armanca wergera fransî hatine terxankirin. Hejmarên rûpelan li jorê bi tîpên erebi hatine tomakirin. Nusxe bi giştî 1980 riste ye. Piranî her rûpel 9 riste ye. Heta rûpela 93yan 2 sitûn e, lê jê û wê da yek sitûn e û ebada destxetê 27×18 cm ye.

Di vê nusxeyê da 20 hikayet hene. Heta rûpela 70yî li rûpelên çepê wergera çirokan a bi fransî heye, lê ji wir pê ve ew rûpelên çepê vala ne. Heta rûpela 93yan yanî di her sê çirokên ewil de, rûpelên rastê du sitûn in. Di sitûna pêşî da çirok bi tîpên Erebi hatine nivîsandin. Di sitûna duyem da Jaba, heman tişt bi tîpên latîni-fransî nivîsîne. Jê pê ve rûpelên rastê yek sitûn in û tenê bi tîpên erebi ne. Xuya ye ku ew xebata Jaba nivco maye.

Nusxeya destxeta 41b-yê bi sernavê “Dourer Mejalis (Durru'l-Mecalis) Fransî: Les perles da la réunion”, ji naveroka berhemê dîyar dibe ku hikayetên Mela Mûsâyê Hekarî ne û ji aliyê Aleksandre Jaba bo fransî hatine wergerandin. A. Jaba, wî bi xwe ew istînsax kirîye.

Ev nusxe 44 wereq û 87 rûpel e. Wereqên 6a, 14a, 39b, 40a, 42b û 43-yê vala ne. Elfabeya latîni ya fransî hatîye bikaranîn. Kaxezeke zer û ji rêzê hatîye bikaranîn û hin wereq jî cihên xwe qetiyayî ne. Wereqên berhemê bi awayekî rêkûpêk nehatine nivîsîn, bêtîr di teşeya reşnivîsê da ne. Gelek rêzên ku şaş hatine nivîsîn, ser wan hatine xêzkirin. Lewma jî standarteke hejmara rêzan tune ye û ebada destxetê 35×22 cm ye.

Jaba li vir 19 hikayet wergerandine fransî. Wî li gorî naverokên hikayetên bi zimanê fransî sernavekî minasib li wan kirîye, weku: “Ganym, Bersîsa, Perroquet, 6ème Conte, Conte VII, Conte VIII, Conte IX, Conte X: Neuchirvan, Conte XI: Djafar Vézir Haroun Raşîd, Conte XII: Griffon, Conte 19ème, XIII: Khoja Abdullah Riche Négociant, Conte 14ème XIV: Iskender Zul-Qwrnayn, Conte XV: Baba Mourad, Conte XVI: Timourleng et Bayazid Yilderim, XVII: Hatem Şay, Conte XVIII: Le Pêcheur, XIX: Bagdad, Conte XX: Pharaon.”

2. Çavkanîyên hikayetên di *Durru'l-Mecalisê* da

Folklor û edebîyatên gelên cîran û herweha yê cihanê gelek caran bûne mijara xebatên berawirdiyê. Lewma di lêkolînên folklor û edebîyatê da xebatên berawirdî beşek ji giring yê wê qadê ne û gelek populer in.

Li gorî A. Jaba ev hikayetên ku di nav *Durru'l-Mecalisê* da bi kurmançî hatine komkirin weku resen farisî ne :

“Kurdan ev hikayet bi piranî ji çirokên farisî yê naskirî li jêr navê Durru'l-Mecalis wergirtine, yanî Mirwarîyên Şevbuhêrkan.”¹¹

Li gorî Hêmin Omer Xwoşnaw jî, *Durru'l-Mecalis*a bi zimanê farisî ya Seyfûzafer Nevbaharî çavkanîya van hikayetên e, lê belê Mela Mûsâ ev hemû wernegerandine belku beşek ji wan xistine nav *Durru'l-Mecalis*a xwe.¹²

Dema ku em bala xwe didin destpêka hikayetên em dibînin ku nivîskar bixwe jî gelek caran amaje bi çavkanîyên xwe kirîye. Bo nimûne, tewarîxêd Hezretî Silêman, Silêmanname, mûcîzated hezretî Îsa, Rawîyên tewarîxêd Xelifan, Îskendername, Seyahetnameyên rawîyan, kitêbêd Benî Îsraîliyan, tewarîxa Fetha Bîladan, tewarîxêd Îranê, rawîyêd bajêrê Şîrazê, Qisseyaya qetla Hezretî Hesen, Qisseyaya qetla Hezretî Husên, Quran (5-21-54-55) û wd. Dîyar dibe ku gelek jî van hikayetên di cureyê Îsraîliyatê da ne.

Herçendî wî bi nav nekirîbe jî ji hikayeta “Dehhak” mirov tê derdixê ku *Şahnameya Firdewsî*¹³ û jî yê wê weku “Tûtî û Hezretî Silêman”, “Hikayeta Siltan Mehmûd Xeznewî û

Iyaz”, *Mesnewîya* Mewlana Celaledînê Romî jî di nav van çavkanîyan da ne.¹⁴

Herçend em rasterast pergî çirokekê ji wan nehatibin jî mirov dikare bibêje wekî hikayeta “Seyda Şeref û Naîm Begê Dîyarbekirî”, bêhn û çejna çirokên *Hezar û Şevkê* jî ji van hikayetan difûre.¹⁵

Ji xeynî van çavkanîyên diyar, Mela Mûsa carinan amaje bi kesên anonim jî kirîye, weku “riwayet tete kirin ku”, “hikayet tete kirin ku”, “tete riwayetkirin ku”, “wiha neql û beyan dikin ku” û wd.

Bêguman yek ji çavkanîyên giring yê Mela Mûsa gel bixwe bû, ji ber ku wî hindek caran amaje bi rawî, naqil, neqqalan kirîye. Li vir mirov dikare “naqil” û “neqqalan” weku “qissebêj” û “çirokbêj” an qebûl bike.

2.1. Nîşaneyên Kurd û Kurdî di *Durru'l-Mecalisê* da

Herçendî ku hikayetên *Durru'l-Mecalisê* piranî werger bin jî nivîskar çend caran amaje bi kurd û kurmancan kirîye ku ev gelek giring e ji bo fehmkirina hesta aîdbûna wî. Bonimûne, di dawîya hikayeta Ferhad û Şîrîn da wî ifadeyeke wiha bi kar anîye:

“Eve meselekê meşhûr e di nêv Ekradan ku dibêjin Ferhad mirîye ku dengê kulingê nayê.”

Wate, Kurd hikayeta “Ferhad û Şîrîn”ê baş dizanin û cihêkî Ferhad di bîra hevpar ya kurdan da heye. Di roja me da jî li hemû aliyên Kurdistanê kurd navê Ferhad li zarokên xwe dikin. Di dawîya hikayeta 47. da ku em dikarin sernavê wê bikin “Bîjen Xan û Keçika Mitrib”, Mela Mûsa ifadeyeke wiha bi kar anîye:

“Lewra kurmanc dibêjin ku “çi qeder mizgeft xerab bibe, dîsanî mîhrab li cih e!”

Ji van herdu delîlan jî piştrast dibe ku wî kirasekî kurdewarî/kurmancî li van hikayetan kirîye.

3. Mijar û naverokên hikayetan

Mijarên hikayetan li ser taybetmendiyên kesayeti û civakî ne, wekî başî û xerabî, qurefî û nefşbiçûkî, dadmendî û neheqî, comerdî û çavbirçîfî, evînî û dilsozî, rastî û bêbextî, qehremanî û tirsonekî, arîkarî û piştgirî, mîzaha civakî, tevgerên jin û mêran, jiyana pêxemberan, û hwd. Hikayeta pêşî bi sernavê “Hikayeta Şêx Bersisayî ye” hatîye binavkirin. Hikayetên din bi jimareyan hatine diyarkirin wekî “Hikayet 2”, “Hikayet 3”, “Hikayet 58”.

Li gorî naveroka van 58 hikayetan û li gorî rêza destxetê em dikarin sernavên her yekê bi vî awayî nîşan bidin :

1. Hikayeta Şêx Bersisayî, 2. Hikayeta Tûtî û Hezretî Silêman, 3. Hikayeta Ğanîm û Hezretî Dawid, 4. Hikayeta Kewden û Harûn Reşîd, 5. Hezretî Silêman û Belqîsa, 6. Hikayeta Hezretî Silêman û Keça Kertal yê Padîşahê Meşriqê, 7. Hikayeta Hezretî Îsa û Jin û Mêrek, 8. Hikayeta Hezretî Dawid û Jina Urya, 9. Hikateya Hezretî Îsa û Malbatekê, 10. Hikayeta Noşîrwan û Tucarekî Erebb, 11. Hikayeta Wezîr Caferê Bermekî û Xwace Elî, 12. Hikayeta Hezretî Silêman û Sîmurx Anqa, 13. Hikayeta Tûtî û Xwace Ebdullah, 14. Hikayeta Îskenderê Zilqerneyn, 15. Hikayeta Baba Mirad, 16. Hikayeta Siltan Bayezîd Yildirim û Teymûrxanê Leng, 17. Hikayeta Hatemê Tayî û Xwace Ğorî, 18. Seyyadê Masîgir û Telebeyên ilmê, 19. Hikayeta Xwace Cercîs û Felah, 20. Hikayeta Firaûnê Mîsrê, 21. Hikayeta Deqyanûs û Esahbê Kehf, 22. Hikayeta Siltan Mirad û Genc Osman, 23. Hikayeta Ferhad û Şîrîn, 24. Hikayeta Ebû Elî Sîna û Harîs, 25. Hikayeta Keyxusrew, Ristemê Zal û Seferberîya Hindistanê, 26. Hikayeta Heyder Fazîl û Gulendam Banû, 27. Hikayeta Hezretî Silêman û Mirovê Pîr, 28. Hikayeta Asîmê Jar û Siltanê Belxê, 29. Hikayeta Şah Ğiyas û Mirovê Bêguneh, 30. Hikayeta Noşîrwan û Xarkeş, 31. Hikayeta Yûsif û Zulêxa, 32. Hikayeta Hezretî Eyub, 33. Hikayeta Xwace Ebas û Bisbaseyê Heramzade, 34. Hikayeta Omerê Hîlebaz û Pîrejîne, 35. Hikayeta Hezretî Mûsa û Firaûn, 36. Hikayeta Dehhak, 37. Hikayeta Hezretî Silêman

- û Rizqê Mexlûqan, 38. Hikayeta Xwace Mahîrê Turkîstanî, 39. Hikayeta Hafîzê Şîrazî û Şax Nebat, 40. Hikayeta Lûlûya Keça Kaşîf Begî û Mela Selahedîn, 41. Hikayeta Qetla Hezretî Hesen, 42. Hikayeta Qetla Hezretî Hisên, 43. Hikayeta Siltan Mehmûd Xeznewî û Iyaz, 44. Hikayeta Hatemê Tayî û Necaşî, 45. Hikayeta Ristem bin Zal û Ristemê Yekdest, 46. Hikayeta Hezretî Silêman û Hişam, 47. Hikayeta Bîjen Xanê kurê Çengîz Xan û Beranîyê Keçika Mitrib, 48. Hikayeta Hezretî Adem, Hezretî Hewa û Habil û Qabil, 49. Hikayeta Hezretî Idrîs û Azraîl, 50. Hikayeta Nemrûd û Hezretî Ibrahim, 51. Hikayeta Hezretî Lût û Qewmê wî, 52. Hikayeta Hezretî Nûh û Tofan, 53. Hikayeta Hezretî Yûnis û Qewmê wî, 54. Hikayeta Şeddad ibn Ad û Baxê Îrem, 55. Hikayeta Harût û Marût, 56. Hikayeta Oste Ehmedê Necar, 57. Seyda Şeref û Naîm Begê Dîyarbekirî, 58. Hikayeta Azîm Xanê Mesger û Oste Omerê Dellak.

4. Folklorîkbûna hikayetên *Durru'l-Mecalisê*

Gelek hikayetên di *Durru'l-Mecalisê* da jî aliyê Mela Mûsa ve jî zimanê farîsî hatibin wergerandin jî ji awayê derbirîna wan diyar dibe ku ew piranî bi awayekî serbest tevgerîyaye.

Vladimîr Propp behsa geranê ya berhemên folklorîk dike bê ka çawa ew dibin mijara berhemên edebî û herweha ev berhemên edebî di nav geşt û gerê da çawa jî nû ve vedigerin kirasekî folklorîk werdigirin. Li gorî wî di serdemên seretayî da edebîyat bi temamî folklor bû.¹⁶

Geşt û gera *Memê Alana* folklorî bo mesnewîya *Mem û Zîna* Ehmedê Xanî û di pey ra bo kurteçîroka *Mem û Zîna* Mela Mehmûdê Bazîdî, pişt ra bo temaşeya bi erebî ya *Mem û Zîna* Evdîlmesîh Wezîr û îro roj weku *Saturna* Remezan Alan bo çend romanên kurdî yek ji mînakeke berbiçav ya vê rasteqîneyê ye.¹⁷

Durru'l-Mecalis bi hikayeta Şêx Bersisayî destpê dike ku hevoka pêşî bi vî awayî ye:

“Heye nîne têkda fanî ne, ê ku ebed Xudê Teala dimîne. Carek ji caran rehmet li bab û dayê guhdaran...”

Herweku em dizanin çirokên kurdî piranî bi çend formelên sereke yên tîpîk destpê dikin:

“Hebû tunebû, kes ji Xwedê meztir tunebû”, “Rojek ji rojan”, “Hebû tunebû, carek ji caran, rehme li dê û bavê guhdaran”¹⁸

Bi zelalî xuya dibe ku Mela Mûsa bi formeleke destpêkê ya tîpîk ya kurmancî dest bi hikayeta xwe kirîye. Di hikayetên din da jî formelên wekî “riwayet tete kirin ku”, “hikayet tete kirin ku”, “tete riwayetkirin ku”, “wiha neql û beyan dikin ku” hatine bikaranîn.

Mela Mûsa di dawîya her hikayetekê da pend û şîretê kirîye û bi piranî bi bêjeya “Da tu bizanî” destpê dikin û bi bêjeyên “wesselam” yan “amîn” diqedin.

Hindek ji van pend û şîretên di dawîya hikayetan da bi vî awayî ne:

“Meram ji vê hikayetê ew e ku hûn edaweta Iblîs bizanin û xwe ji şerê wî di dinya û axretê hazir bikin.”

“Merama benîyan nabe bi xeyr ji xwestan. Xudê teala derheqê min wuha emir kir, bû û çare nîne.”

“Lazim e benî adem di her şolekê da însaf û mirovetî ji destê xwe ber nede. Mirovek bêrehmîyê bike rastî bêrehmîyê tê. Xudê teala birehm e û hez ji rehîman dike, wesselam.”

“Hîmet û îhsan bi dil e, bi mezin û biçûkayîyê nîne. Bilanî ew şah û ez geda bim. Wesselam.”

“Li nik Xudê teala, hezretî Silêman û gundî û şah padîşah yek e û kerema wî ji aqlê Benî Ademan dûr e. Seb vê xeberê qenc nîne ku meriv mesxere û teraneyê bi kesekî bike, zemanê li halekî namîne. Paşê dibe ku ew mirov ji wî çêtir bi derveke. Axirî her şola Xudê teala dizane, wesselam.”

“Tu tedbîr dikî eger muqedderek dibe û eger muqedderek nîne nabî, wesselam.”

“Da tu bizanî, hemû caran şewîr qenc e, aqil ji aqlê zêde, wekî di şolekê da tu ketî tengaviyê, şewrê bi dostekî bike.”

“Elbete ji bab û dayêd şecî, ewladêd wiha dibin. Şibhe nîne ku esil zayî nabî, wesselam.”

“Da tu bizanî ku îtîbara Siltanî û dewleta dinyayê nîne, fena ye û betal e, daîm ji kesekî ra namîne, wesselam.”

“Mirad ji vê hikayeyê ew e ku tu bizanî, mal û dewleta dinyayê zayîl dibe û diçe. Lakin sewabê ihsanê di axretê baqî ye û navê wî mirovî jî heta ku dinya heye dête gotin. Hinde miqdar zemanê bû ku Hatemê Tayî ji dinyayê borîye, lakin îsm û şuhreta eta û sexa wî hêj heye û belke heta roja qiyametê jî bête gotin, meger Xudê teala qet kesekî bednam neke, amîn.”

“Da tu bizanî ku ilm û kemal zayî nabî, ilm û zanîn û kemal cewahir e. Elbete rojekê muşterî lê peyda dibî. Bi ilm û kemal nebînî mirovê bêmarifet heywan e, qet ferq nîne.”

“Da tu bizanî, xûna naheq li erdê namîne, elbete Xudê teala sebebê peyda dike, qatîl jî ekserî têne kuştin. Xudê zilmê qebûl nake, zû û dereng, elbete îcra dike, wesselam.”

“Da tu bizanî ku di hikûmetê da îhmalî, axirî dibe sebebê zewala hikûmetê. Wekî ezîz sist kir, axirî milk jî çû û bi xwe jî hate qetilkirin û axirê zilmê jî tune. Firaûn zilm kirî û xerq bû. Dinya ji boyê kesekî ra wêfa nekiriye û nake, bizanî.”

“Da tu bizanî ku dayin û istandeyn bi Xudê ye, eger dayina ebdan e, ew jî bi emrê Xudê ye. Dilê xwe bi xeyrê ji Xudê bi kesekî girê nede.”

“Da tu bizanî, ahê mezlûman li nik Xudê teala zayî nabî, elbete heqê jaran di dinya û axretê tête îcrakireyn.”

“Da tu bizanî ku dinya fena ye û betal e ji boyê pêxemberan û padîşahan jî wêfa ne kirîye. Ê tête dinyayê elbete dê rojekê rihlet bike, ê qenc ew e ku tu digel her kesî qencî bikî.”

“Da tu bizanî ku wekî hezretî Eyub kesekî sabîr nihayet e dinyayê, sebra Eyub û umrê Nuh dinyayê meşûr e, wesselam.”

“Da tu bizanî ku xulamê sadiq ji hezaran yek bi dest dikeve! Wekî xulamê sadiq lazim e qedrê bizanî.”

“Da tu bizanî, dan û istandî, îzet û zilet, heyî û neyî, pêkve bi emrê Xudê ye, wesselam.”

“Mirad ji vê qisseye ew e ku da tu bizanî qeza û qederêd Xudê teala defî nabî, bi belaya biçûk razî bibe!”

“Da tu bizanî, Xudê teala elbete zaliman qehr dike û ahê mezlûman û heyfa feqîran ji wan exz dike.”

“Da tu bizanî, wekî ebdêd gunahkar tobe bikin û ji kirina xwe poşman bibin, elbete Xudê teala toba wan qebûl dike û qisûra wan efû dike.”

“Da tu bizanî, sîrrê kitim ê eşyayan eşq e, her çi kesê ku eşq tunebî hesêb ke heywan e. Eşq mirovan kamil û sahib îrfan dike, wallahul alem.”

“Şola dinyayê wihe ye, bê zehmet tiştêk nabî. Da tu bizanî û li ber belayan sebrê bikî ku “es sebru miftahul ferec”, meşûr mesel e birader!”

“Da tu bizanî ku wekî Xudê teala nede ebdekî cemîê nas bicivin qadir nabin ku faydeyekê bigihînine yekî. Wekî cenabê Xudê ihsanekê li ebdekî bike, kesek qadir nabî ku ji wî bistîne.”

Herweha di nav hikayetên *Durru'l-Mecalisê* da bi dehan nimûneyên gotinên pêşîyan û biwêjên kurdî hene. Lewma em bi hêsanî dikarin bibêjin ku êdî ev tekstên xwemalî yên folklorê kurmançî ne.

4.1. Gotinên pêşîyan di *Durru'l-Mecalisê* da

Gotinên pêşîyan beşek ji folklorê û edebîyata gelêrî ne. Di *Durru'l-Mecalisê* da ew weku “qisseyê heq”, “meşûr mesel” û “gotinên hikeman” hatine binavkirin ku bi dehan nimûneyên van hene weku em li jêr nîşan didin:

“Ahê kesekî ji kesekî ra namîne.”

“Aqil ji aqlê zêde ye.”

“Bê zehmet tiştêk nabî.”

“Cîranê xerab qewî belayekê mezin e.”

“Çi qeder ji dest te têtin, bê hewceyî neçî derê wîzera wikelayan, axirî elbete poşmanî dikêşî!”

“Çi qeder mizgeft xerab bibe, dîsanî mîhrab li cih e!”

“Di hemû şolan da sebr û silamet e û acele milamet e.”

“Dinya bê xem nabî.”

“Eger feqîrêk dewletmend bibe, heta çil salan dîsanî bihna feqîrîyê jî wî mirovî têtin û eger mirovekî necîb û xweyî dewlet

jî meazallah feqîr û jar bibe, dîsanî heta çil salan bihna necabet û dewlemendîyê jî wî mirovî têtin.”

“Esil zayî nabî.”

“Ferhad mirîye ku dengê kulingê nayê.”

“Her çi kesê ku eşq tunebî hesêb ke heywan e.”

“Her kesê xîyanetê bike, axirî di dinya û axretê rûşê û berbad dibe.”

“Însaf û miriwet lazim e, egerçi derheqê dijminan da jî bibe.”

“Însan di jariyê jar û feqîr dibe û di nîmetê da jî har dibe û kirb û xirûr peyda dike.”

“Ji te têtin cehd bike, nav û şan peyda bike.”

“Mêr dimire nav dimîne, tewar dimire kortan dimîne.”

“Mirovê bêmarifet heywan e, qet ferq nîne.”

“Mirovê emîn jar nabî û mirovê xayin berxudar nabî.”

“Nefs dijminekî mezin e.”

“Paşîya hîleyê tunîne, axirî rezalet e.”

“Qenc qencîyê dibîne û xerab xerabî tîne.”

“Qencî bike bavêje avê, masî nizanî Xaliq dizanî.”

“Xulamê sadiq ji hezaran yek bi dest dikeve.”

“Xweşî û rahetîya dinyayê bi hisn û îmtizacê dibî.”

“Zilm dişibe kurmê darê, kurm darî dixwe, axirê dar jî berbad dibe û kurm jî helak dibe.”

4.2. Biwêj di *Durru'l-Mecalisê* da

Durru'l-Mecalis ji aliyê bikaranîna biwêjên kurdî ve jî gelekî dewlemend e. Hindek biwêjên ku me tespît kirine bi vî awayî ne:

“Ev cihê henekan nîne!”

“Ev çi xewn e, ez li ku, Şam li ku?”

“Hesêb ke nan ji derîyan dicivandin”

“Heyva di çardeh da”

“Îro subê, were here”

“Ji can û dil”

“Ji xebêrdanê man”

“Ket heyretê”

“Kete zîmanê xelqê”

“Nîv can xwe bi der ve avêt”

“Rût û tazî”

“Rût, tena kirasê bûn”

“Rûyê te reş!”

“Teva li te”

(Bi dest ketin) “Ez ji ehlê Babilê me û li nêçîrê digeriyan, îroke tiştêk **bi dest min nekevt.**”

(Dest çûyin): “**Destê kê diçe** ku te qetil bike!”

(Hatîna zîmanî): “Çewan bû ku **hate zîmanî**”

(Heta mirinê): “Êdî **heta mirinê** nayem!”

(Ji rê deranîn / Ji rê derxistin): “Da tu bizanî ku ev nefsa insanî qewî zalim e û hewa, hewes xalib e, mirovî zû **ji rê bi dertîne.**”

(Ji xwe çûn): “Wekî mirovekî **ji xwe ve çûyî**”

(Ketîna bîra yekî): “Ez **dikevim bîra wî.**”

(Ketîna destê yekî) “Ordî û çadir û xeyme, herçi heye **bi dest eskerê Tatar ket** û yexma bû...”

(...mirin çêtir e ji jînê) “Xudê neke wekî îtîbar û namûs ku nebû **mirin çêtir e ji jînê!**”

(Nehatîna rê): “Adem aleyhîselam şîret kir, go “kurê min eve nabî, emrê Xudê nîne, mixalîfê şeria ye!” nebû, bi terzekê Habel **nehate** rû, îla ez dê xweha xwe bistînim!”

(Serê xwe hilandin û çûn): Bîjen gote wezîrî “îla xeberê dibêjî babê min û hem lazim e îcra bibî û ger ne ez dê **serê xwe hilêm û biçime** welatê Çînê.”

5. Taybetmendiyên zîmanî di *Durru'l-Mecalisê* da

Zîmanê nivîsînê ya Mela Mûsa heta bibêjî herikbar e û digel ku çar sed sal berê hatîye nivîsîn di roja me ya îro da jî em dikarin bibêjin ku kurmançîya wî tê fehmkirin ku devoka Hekarî/Behdînanê ye. Hindek caran ji sentaksa hevokan bêhna farîsî tê. Lê belê dîyar dibe ku heta jî dest hatîye wî hewl daye ku îmkânên derbirîna kurmançî bi kar bîne. Di şewaza wî da û di hilbijartina wî ya peyvyan da gelek caran estefikeke serkeffî li

ber çavan e. Bo nimûne em li jêr paragafeke ji pîrozbahîya çêbûna zarokekî Wezîr Cafer vediguhêzînin :
 “Wê hingê adeta kebîran ew bû ku, paşê wiladetê sê rojan dawet û ziyafetekê mezin dikirin. Ulema û sulha gazî dikirin, paşê zadî ew zarok bi qundaq tanine meclisê, di nêv wê cemaetê dia dikirin û navekî munasîb lê datînan û paşê di nêv kaxizan pere civîn dikirin û her kesekî gora hal û rutba wî didanî. Wê rojê Cafer ziyafeta mewlûdê hebû. Ulema û şurefa û sadat û ayanêd Bexdayê dawet kiribû û tedarikê azîm kiribûn û zehf dirav jî civîn kiribûn. Wekî êvarî bû kaffeyê ekabîr û xewasêd Bexdadê hazîrî sera Caferî bûn. Meşale û qendîl û çiraxan, bûyê ûd û enber û bixûr veketin. Sirûr û sirûhekê mulûkane û meclisekê alî muntezîm bûyî. Esbab û alatêd keyf û terpê hemû mîna zewq û sefayekê xundkarane kirin.”¹⁹

5.1. Karîgerîya Erebi, Farisî û Tirkî di Durru'l-Mecalisê da
 Herweku tê zanîn zimanên weku erebî, farisî, kurdî, tirkî, ûrdîyî, peştûyî û wd. ku li Rojhilata Navîn û li derdora wê erdnîgarîyê tê axaftin ji ber paşxaneyê hevpar ya çandî û ayînî, tradîsyoneke hemanzemîn û cureyên edebî yê hevbeş afirandine. Li vir karîgerîya erebî li ser zimanên din li ber çavan be jî ev pêwendî gelek caran piralî ne. Kurdî ji weku zimanekî ji Rojhilata Navîn gelek caran ketîye bin tesîra zimanê erebî û farisî û heta radeyekê jî tirkî.

Bêguman di kurmançiya *Durru'l-Mecalisê* da jî ev karîgerî li pêş çavan e. Li vê beşê ji heryekê bi çend mînakên em amajê bi vê rewşê dikin.

5.1.1. Karîgerîya zimanê erebî

Ji ber dîne îslamê gelekî karîgerîya zimanê erebî heye li ser kurdî ku îro roj jî ev her wisa ye. Lewma em dê tenê çend nimûne ji peyv û vegotinên erebî bidin ku di nav hikayetan da derbas dibin ku di kurdîya me ya îro da nayên bikaranîn:
 “Filhal”, Filwaqî, Etwar, Zîqîmet, Muetel man, Hey kirin, Balzurûr, Bade'l selam û el-ikram, Mulaqî bûn, Mialeece kirin, Filcumle, Fusûlêd erbae, Tazîr kirin, Tûlumrî, Mexzûb bûn, Meşûru'l sexa û malûmu'l eta û sahîb muruwet û ihsan.”

Çend gotinên wecîz û ji Quranê:

“Kulî şeyî yercael lî esle”.²⁰

“El insan, abîdetel ihsan”²¹

Ev jî mînakek ji dîyalogê erebî ye:

“-Selamû aleyk!

-Es selam!”

Ev jî mînakek ji dîyalogê tîkel bi kurdî û erebî:

“...virê kir, go “subeyê alessheer!”

5.1.2. Karîgerîya zimanê farisî

Kurdî û farisî, du zimanên endamên famîlyaya zimanî ya Îndo-Ewropî ne ku ji şaxa Îranî ne. Lewma xwedî ferheng, dîrok û çandeke hevpar in. Lê belê ji ber şert û mercên dîrokî û siyasî zimanê farisî bêtir karîye tesîrê li ser kurdî bike. Herweku me di serî da jî got, ev hikayet bipirani jî zimanê farisî hatine wergerandin, lewma karîgerîya zimanê farisî li ser awayê derbirîna nivîskar aşkere ye.

Çend mînak karîgerîya farisî li ser sentaksa Mela Mûsa:

“Hikayet tete kirin di weqt û zemanê Dawid aleyhîselam mirovek hebû Ğanim **nav**.”

“Mirovek hebû Xwace Elî **nav**.”

“Keça padişahê Mexribê Tembûs şah, Fizûre **nam**, muqeder bûye jiboyê kurê padişahê Meşriqê...”

Li gorî hevoksazîya wan yê kurmançî ev hevok divîya wisa bûna:

“Hikayet tete kirin di weqt û zemanê Dawid aleyhîselam **bi navê** Ğanim mirovek hebû.”

“**Bi navê** Xwace Elî mirovek hebû.”

“Keça padişahê Mexribê Tembûs şah, **bi navê** Fizûre, muqeder bûye jiboyê kurê padişahê Meşriqê...”

Çend nimûne ji peyvên farisî yê ku di kurmançî da nayên bikaranîn bi vî awayî ne:

Damen (daw): “Zêr ji damena xwe rêtin”

Gezebnak (yê ku hatîye xezebê, bixezeb): Hezret xezebnak bû **Xamûş** (bêdeng): “Ev xebera go û hudhud xamûş bû.”

Nagah (ji nişka ve): “Nagah rojekê cota min digel birekî tûtîyan li rüyê hewayê digerîyan.”

Terane (tinaz) : “Bi vê xeberê bi keça masîgirî terane dikirin.”

Bûy (bêhn): “bûyê ûd û enber û bixûr veketin”

Pare pare bû (parçe parçe bû)

Hala (hê, hîn) “keç hala li nik min e”

Pistan dida (pêsîr dida)

Xoşamedî (xêrhatinî)

Şîrînguftar, Giriftar (şîrînbêj, girtî)

Di nav hikayetan da hindêk hevokên farisî jî hene ku nehatine wergerandin:

Osta Omer jî go: “ber ser çeşm!”²²

Ji hikayeta 39. (Hafîzê Şîrazî û Şax Nebat) helbesteke farisî:

“Şeb heme şeb ta be rûz,

An puserê pînedûz,

Bang dehed çun xurûs,

Eskî pabûc kimde var?”²³

Mînakek ji hikayeta 16. (Siltan Bayezîd Yildirim û Teymûrxanê Leng):

“Wisn riwayet dikin ku Siltan Bayezîd, berê ji bo seferê lihêf û doşek ji semûrê çêkiribû ku tê da necemide. Wê şevê wiha li kenarê tendûrê li cihê hişk raza. Subeyê ku rabû, jê pirsîyar kirin ku “îşev te çewan rahet kir?”

Go ku “şebê semûr gozeşt, lebê tenûr gozeşt”²⁴

Mînakek ji hikayeta 57. (Seyda Şeref û Begzadeyê Diyarbekirî) :

“Der in donya kesî bigam nebaşed,

Eger başed, Benî Adem nebaşed.”²⁵

Mînakeke din ji heman hikayetê:

“Zen ez pehlûyê çep şod aferîde

Kes ez çep rastî hergiz nedîde!”²⁶

5.1.3. Karîgerîya zimanê tirkî

Di *Durru'l-Mecalisê* da karîgerîyê zimanê tirkî jî li ber çava ye. Lê belê ev karîgerî ne ji aliyê sentaksê ve bêtir ji aliyê bikaranîna peyv û termên tirkî ne. Qasî ku me tesbît kirin beşek zêde ji wan di warê termên leşkerî da ne. Herweha di mînaka jorê ya helbesteke farisî da ku bala we kişandîye malika dawî bi tirkî ye: “Eskî pabûc kimde var?”

Hindêk minak ji peyv û lêkerên zimanê tirkî yê di nav hikayetan da bi vî awayî ne:

Begen kirin (tirkî: beğenmek), kurmançî “ecibandin” yan “hezkirin”

“Kewden qewî zêde ev qesîde begen kir.”

“Xelîfe badu'l nezer qewî zêde qesîde begen kirî.”

Cixiz kirin (tirkî: çizmek), kurmançî “xêz kirin”, “çixêz kirin”

Otrax kirin (tirkî: otak kurmak), kurmançî “çadîr danîn”

Êlçî (tirkî: elçi), kurmançî “qasîd”

“Ê qenc ew e ku berê em nameyekê û êlçiyekî û miqdarekî hedîye virê kin.”

Laqirdî (tirkî: lakırdı), kurmançî “galgal” yan “gotegota tinazker”

“Wiha bi laqirdî gotibû keçêd gundîyan”

Pelfî kî (tirkî: belli ki), kurmançî “dîyar e ku” yan “aşkere ye ku”

“Pelîkî we bi min terane dikir”

Sikdir sikdir here! (tirkî: siktir siktir git!), kurmançî “bicehime here!”

“Axa pêş ve hat û gote Elî “teva li te! te digel kelbekî kirîye şer û tu hatişî birîndarkirin, sikkir sikkir here tu kurê min nîni! Ne heyf e tu kurê min bibî!”

Dêrdağîn (tirkî: darmadağın), kurmancî “belavela”, “ji hev ketin”

“Eve leşkera dêrdağîn bûyî.”

Çend nimûne ji peyvên tirkî yên din:

“**Aşçibaşî** (aşçibaşı), **Aşxana** (aşxane), **Bekçî** (bekçi), **Beyrağ** (bayrak), **Doşek** (döşek), **Firtone** (firtına), **Hemamçî** (hamamcı), **Koç** (göç), **Kor û Topal** (kör ve topal), **Oldaş** (yoldaş), **Ordî** (ordu), **Ote** (oda), **Qatir quyruşî** (Katır kuyruğu) “Ev navê gişayake şifabexş e, kurmancîya wê kêrat, qereqaç (latînî “anagyris foetida), **Qonax** (konak), **Tapût** (tabut), **Taqûm** (takım), **Yaxme** (yağma) û wd.”

5.2. Awayên vegotinê û bikaranîna hin lêkeran

Di bin vê binbeşê da em li ser awayên vegotinê, xîtab û bikaranîna çend lekêrên *Durru'l-Mecalisê* radiwestin û çend mînakên didin.

Mela Mûsa piranî zimanekî gelêrî bi kar anîye û teknîka vegotina wî pabendî vegotina çirokbêjîyê ye. Dema ku di nav hikayetekê da ji rudanekê derbasî ya din bûye, weku “li vî kenarî em bêne ehwalê...”, “ji vî kenarî em bêne halê...”, “ew li ser hatinê be...” û wd. gelek caran formelên çirokbêjîyê bi kar anîne:

“Li vî kenarî **em bêne ehwalê** kurê padişahê Meşriqê Nigîn şah.”

“**Em bêne halê** wê sûretê kewterê ku Osta Azîm Xan avête nêva behrê.”

“Xulase, bi vî halî Zilêxa û Melik Reyana li cihekî man, **em bêne ehwalê** hezretî Yûsif.

“**Em bêne halê** hezretî Yûsif, ku ew rojekê di çalê da mayî, karbanek hate nêzûkî çalê û ewîrî.

“**Ji vî kenarî em bêne halê** Lûlûyeyê.”

“Gurge Koya jî pehlewana û leşkerê xwe hilanî, ew jî qesda ordûya Şîpâl Şah kirî. **Ew li ser hatinê be, ji vî kenarî** wekî sê roj mihleta Feramerzî temam bû, bila taxîr kosê herbê da lêdana û cewab virê kir, go “subeyê alessheher!”

Carinan jî di nav kevanê da agahî dane:

“(Wisan meşûr e, goya ev ava heyatê wê demê ro bû bi ser Qatir quyruşî, dibêjin. Lewra daîma di fûsulêd erbae da heşîn e, lakin Xudê dizanî.)”

Dema ku mesele dirêj bûye, wiha kurt kirîye:

“Xulase, **xeberê dirêj nekîn**, middeyekê Çengîz Xan înad kir, go “ez şola ne layiq nakim!”

“Xulase, **xeberê dirêj nekîm**, cara sêyê dîsanî min gurzekê êdî qewî mihkem li serê Ristemê Yekdest dayî.”

“Wezîr ev xebera **wekî me gotî** ji seyyadî pirsîyar kir.”

“Û laşe hilanîna îbane nik xundkarî û ehwalê bûyî, macerayê ewwel û axîr **wekî bûyî** ji bo xundkarî **neqil kirîn**.”

“**Qiseya halfî wekî bûyî** ji du terefan li hizûra hezretî Dawid **neqil kirîn**.”

“Xwace Mahir ehwalê qutana xwe **wekî bûyî gote** rîsipî.”

Carina leheng di dilê xwe da daye axaftin:

“Mîna di dilê xwe go ku “kuro ez Ristem bim, ev yekdesta evê keçê wiha silamet bibe, ez dê evî qetîl bikim û keçê bibim û biçim.”

“Mîna nêrî ku egerçî ez namirim, îlla beden û azayê min qewî bêhal bû. micala rabûn û rûniştin û hereketê roj bi roj kêma dibe.”

Hinek awayên vegotinê jî weha ne:

“Ev Elî kurê min e, lakin tu guh bide ku bizanî.”

“Te çî şole pê”

“Rabûn çûn”

“Rabû, rast çû dîwana Hatem”

“Rica kir, go”

“Îna virê kir”

“Goya can dayî, mir”

Çend xîtab û xeberdanên ku di hikayetan da em rast hatin bi vî awayî ne:

“Gelî, Hurme, axa, kuro, hay, hey, heyho, ey, ya, ewê bêdînê!, vî zalimî!”

“Gelî nasan!”, “Gelî tûtîyan!”, “Gelî misilmanan”

“Hay Xwace Elî tu li ku mayî?”

“Heyho tu çî dikî?”

“Kurê gundî, tu dîn bûyî!”

“Ji kerema xwe”

“Malî ava”

Em dibînin îro jî kurmancî di jîyana rojane da van xîtaban bi kar tînin.

Di *Durru'l-Mecalisê* da weku “jîn, jêrdest, bijarî, faydemend, pêşkeş, bixweser, rûyê hewayê” hindek peyv û weku “êrîşî birin, êrûşî kirin, xepitîn, pêkanîn, hûrî bûn, bi kar kirin, bestin, tiraştin” hindek lêkerên balkêş hene.

Ji bo lêkera **tiraştin** (kur kirin/qusandin) û awayê kêşana wê, diyaloga li jêr mînakê jî hikayeta 58. gelekî enteresan e:

“Evan nanan bibin ji boyê Osta Omerî da serêd me **bitiraştî**, me pare çunîne! Filwaqî ew Ereban ew nan dîsanî bi eynî îbane nik Osta Omer, go “serê me **bitirêşe**, ew nanane ji boyê te bin! Lakin Osta Omer ew nan nenasî, serêd wan **tiraştî** û ew nan istandî.”

6. Analîza du hikayetan ji *Durru'l-Mecalisê*

Em dê di vê beşa gotara xwe da analîza du hikayetên kurt yên di *Durru'l-Mecalisê* da bikin ku me ew li gorî naverokên wan weku “Ferhad û Şîrîn” û “Dehhak” binavkirin. Herweha me metna temam ya van herdu hikayetan di pêvekê da dan, da ku lêkolîner û xwendevan bikarin wan bixwînin û miqayeseyê bikin.

Ferhad û Şîrîn

Çîrok li bajarê Heratê derbas dibe, lê dem ne diyar e. Ferhad, Şîrîn û Perwîz, hersê lehengên çîrokê jî esîlzade ne. Şîrîn û Ferhad bi wêfî sîpêhî û xweşik tînan danasîn :

“...di bajarê Heratê da bazirganekî qewî maldar, navê Xwace Nesîr hebû û keçekê wî jî zêde qewî cemal û kemal, navê Şîrîn di heddê bilûxê da bûyî. Dîsanî ji eşraf û ehle bajarê Heratê, begzadeyek navê Ferhad, lawekî qewî spehî...”²⁷

Lê belê Perwîz tenê bi begzadeyî tînan danasîn:

“Dîsan ji begzadeyêd Heratê, ciwanekî dinê hebû navê wî Perwîz.”

Pêşî dilê Ferhad dikeve Şîrînê û piştê Şîrîn jî dil dide Ferhad. Piştî ku ew eşqa wan li bajarê belav dibe Perwîz jî li cihekî Şîrînê dibîne û ew jî li Şîrînê aşiq dibe. Lê dilê Şîrînê bi eşqa Ferhad girêdayî ye, ew meyla Perwîz nake. Lewma di nabêna herdu begzadeyên ciwan da rikberîyek destpê dike. Bavê Şîrînê jî bo ku mesele pir mezin nebe û negihê radeya şer û pevçûnê şert datîne li pêş Ferhad û Perwîz ku kîjan jî wan bi tena serê xwe û bê arîkariya kesekî vî şertê xwe zûtir pêk bîne, dê Şîrînê bide wî. Şertê Perwîz ew e ku divê di sê heyvan da cowa avê bîne bajarê û yê Ferhad jî divê di heman maweyê da zîna rekî yekgir ku di çiyakilekê nêzî bajarê da heye bi dirêjahîya deh gir menzîlan bikole.

Ji ber ku eşqa Ferhad zêdetir bû wî zinar baş kola û anî ber qedandinê. Lê Perwîz zêde pêş da neçibû.

Li vir motîfa “jinekê ecûze” dikeve nava vî çîrokê û piştgirîya Perwîz dike bi şertê ku Perwîz pereyên ku dixwaze bidê. Perwîz di cih da qebûl dike û jinika ecûze plana xwe jê ra dibêje:

“Tu bîne çend top cawê sipî hazir bike û miqdarekê şûr û bi şev ewan cawan wiha bi dirêjayî raxîne û dirêj bike heta nêzûkî bajarê û evî şûrî li ser van cawan raxîne, wekî subeyê tav bi derdikeve, caw jî dûr ve sipî dike û şûrek li ser dibiriqe. Ez jî subeyê bi tavê ra diçime nik Ferhad û dibêjime wî ku tu çî

dixebîtî, Perwîz şola xwe temam kir û av îna wergerande bajêrî. Ew bawer nake, ez ji dûr ve ewan cawan ku li risimê cawan dirêj bûye û şûrek li ser dibiriqe nişan didim. Ferhad mirovekî xeyûr e, elbete xwe telef dike û tu Şîrînê distîni.”

Herweku xuya ye plan li ser xapandina Ferhad bi rêya îluzyonê ye, wate tiştêk yan bûyere ne weku xwe lê bi awayekî din dîtin û wiha qebûl kirin.

Perwîz weku lazim e dike û ecûze jî beşa dawî ya vê planê bi cih tîne, bi vî awayî Ferhad ji wan bawer dike:

“Aqlê Ferhad ji serî çûyî, filhal xwe ji berê avêt û telef bû.”

Çawa ku Şîrîn mirina Ferhad dibihîse ew jî di cih da fîncanekê jehrê vedixwe û can dide.

Di vê çîroka kurt da 5 lehengên xwedî rol hene: Ferhad, Şîrîn, Perwîz, Bavê Şîrînê Xwace Nesîr û Jinika ecûze. Ferhad û Şîrîn karakterên naif û erênî ne. Perwîz û Jinika ecûze weku karakterên nerênî tevdişerî. Bavê Şîrînê Xwace Nesîr jî karakterekî jîr û rasyonel, yanî erênî ye. Herwiha karakterên weku “xwazgîni”, “eqreba û tealiq” jî hene lê di çîrokê da roleke wan ya giring tune ye.

Alîyeke balkêş jî vegotina vê hikayete ew e ku digel ku hersê lehengên sereke (Xwace Nesîr, Perwîz, Jinika ecûze) diaxivin, du serlehengên hikayetê (Ferhad û Şîrînê) qet naaxivin, tenê em tevgerên wan dizanin.

Di taliya vê çîroka evîni da em dibînin ku herdu evîndar nagêhin hev. Li gorî Mela Mûsa ev çîrok di nav kurdan da pir berbelav e ku kurd dibêjin “Ferhad mirîye ku dengê kulingê nayê.”

Weku encam mirov dikare bibêje ku ev yekem nimûneya pexşanê ya hikayeta Ferhad û Şîrîn e bi kurmancî û lewma ji aliyê diroka folklor û edebiyata kurdî ve xwedî cihekî bêminak e.

6.1. Dehhak

Ev weku hikayeta 36. hatiye binavkirin. Balkêş e di serê hikayetê da Dehhak padişekî adil û dilovan e. Iblîs ji tevgera wî pir dilteng e û dixwaze wî bi rêya peyayekî xwe ji rê der bixe :

“... Dehhak padişahêkî qewî zêde adil û minsîf bû. Iblîs aleyhîlanet jî edl û insafa wî û zêde merhemeta [wî] qewî dilteng bûyî, xwast ku ew jî ji rê bi der îne. Emrê aweneyekî xwe kir, go elbete ez ji te dixwezim ku Dehhakî jî ji rê bi der îni!”²⁸

Piştî fermana Iblîs, ev peya dilqê xwe diguherîne, dibe mirovekî ciwan û diçe cem Dehhak du sê salan baş xizmeta wî dike. Piştî ra goya destûra xwe dixwaze da ku vegere mala xwe. Dehhak dike nake nikare vî peyayî razî bike ji bo mayîni û axirî li beranberî xizmeta wî dixwaze herçi daxwaziyeka wî hebe bidê.

Ev peya bi vê fersendê ra daxwazeke wiha dike:

“Îhtîyaca min bi tiştêkî nîne, eger tu dixwezî ez jî ji te razî bibim, min jî zêde mihebeta te heye, herdu sermilêd xwe veke ez ramûsim û biçime şola xwe.”

Dehhak herdu sermilêd xwe vedike û awenê iblîs wan diramûse û diçe, yanî digêhe meqseda xwe.

Piştî çend rojan herdu sermilêd Dehhakî dixurin, der vedibin, dibin birîn û ji her birînekê serê marekî bi der ve tê. Êdî jiyana Dehhak diguhere û rehetî je ra namîne. Dehhak gazî temamê pîzîşk, jîrik û stêrknasan dike da ku çareyekê ji vî derdê wî ra bibînin û wî derman bikin.

Piştî lêkolînê xwe evana hemû bi yekdengî çareya xwe bo vî derdî dibêjin:

“Çara wê ew e ku her rojê benî ademêkî ciwan çarde salî bête qetilkireyn û mejîya wî bidine van maran ku sakin bibin û ger ne, çare nîne!”

Dehhak jî bi ya wan dike:

“Îcarê Dehhak emir kir wekî qurayê bi nobet her roj neferekî benî ademan wekî hekîman gotî kur be we ya keç be distandeyn û qetil dikireyn, mejîya wî didane maran. Meazallah bi vê

uslûbê middeyekê kêşa û ji zilm û cewra Dehhakî nas perakende bûyî, bi etraf eknafan belav bûn.”

Navê lehengê sereke yê çîrokê weku Xerdeng derbas dibe ku ew jî weku “Kawa” hesinger e. Piştî ku doza kurê wî yê duyem jî dikin, ew nema tehemûl dike û serî li dijî Dehhak hil dide:

“...di nêv bajêr da hedadek hebû, navê Xerdeng Aherger bû. Ewî mirovî du kur hebûn, nobeta berê kurekî wî istandeyn û bireyn qetil kireyn. Paşê middeyekê dîsanî dor hate Xerdeng Aherger ku kurê dinê jî bistînin. Dilêd Xerdengî qewî sotî, piştimala xwe kirî beyraq û kirîye gazî “Eman ji zilma vî zalimî!”

Xelk giş radibin, êriş dibin ser Dehhak, wî dikujiin û di şûna wî da kurmamê wî Ferîdûn dikin padişah. Bi vî awayî jî zilma Dehhak rizgar dibin.

Herwekî dîyar e, Dehhak bi xwe jî qurbanîyekî îblîs e. Xuya ye ku ev hikayet varyanteke ji mîtolojiya îranî ye lê ne ya bi temamî. Di vê hikayetê da lehengên sereke “Dehhak, Iblîs, Aweneyê Iblîsî û Xerdengê hesinger” in. Wekî din, “hekîm, etîbba, minecim, îbadallah (xelk), du kurên Xerdengê ahenger û Ferîdûn” jî hene.

Ev hikayet gelekî kurt e, em nizanin Mela Mûsa ev çima ewqas kurt birîye. Lê bi her awayî guman tê da nîne ku ev varyanteke ji hikayeta Dehhak û Kawayê Hesinger e.

Encam:

Di vê lêkolînê da me xebata Mela Mûsayê Hekarî ya bi navê *Durru'l-Mecalisê* nixand û da naskirin. Mela Mûsa di dawîya sedsala 16. û di serê sedsala 17. da 58 hikayet ku bi piranî resen farisî ne, wergerandine zimanê kurdî.

Hikayetên Mela Mûsa bêtir bi erdnîgariya Îran, Hindistan, Turkistan, Erebestan, Kurdistan, Misir û Romê ra eleqedar e weku Medayîn, Belx, Cihanabad, Herat, Şîraz, Nişapur, Sistan, Babil, Bexdad, Besra, Şam, Yêmen, Cizîra Mesqetê, Hîcaz, Cîde, Rom, Dîyarbekir, Stenbol û wd navên bajaran tê da derbas dibin.

Di van hikayetan da ku ji nêvî zêdetir di cureyê Îsraîliyâtê da ne, kesayetên weku Hezretî Silêman, Hezretî Dawid, Hezretî Îdrîs, Hezretî Eyub, Hezretî Mûsa, Hezretî Îsa, Firaûn, Hezretî Îbrahîm, Hezretî Yûnis, Hezretî Lût, Nemrût, Cengîzhan, Tîmûrleng, Siltan Muradxan, Siltan Bayezîd Yildirim, Siltan Mehmûd Xeznewî, Ristemê Zal, Ferhad û Şîrîn, Yûsif û Zuleyxa, Dehhak, Ferîdûn, Hatemê Tayî, Hesen û Husên, Noşîrwan, Harûn Reşîd, Hafîzê Şîrazî, Iskenderê Zilqerneyn, Xwace Cercîs, Firaûnê Misrê, Deqyanûs, Keyxusrew, Genc Osman, Hezretî Adem û Hewa, Habil û Qabil, Harût û Marût û wd. hene.

Ji vê lêkolîna me jî piştrast dibe ku *Durru'l-Mecalisê* Mela Mûsayê Hekarî yekem ji nimûneyên pexşannivîsiya kurmancî ye û herweha yekem ji wergerên kurmancî ye ku gelek hikayeten ji zimanê farisî û belku ji zimanên din jî wergerandine. Di hikayetên Mela Mûsa da karîgeriya zimanên erebî û farisî li ser kurmancî jî aliyê sentaksê û jî aliyê peyvan da, karîgeriya zimanê tirkî hew jî aliyê peyvan da ye.

Ji awa û şewaza nivîsînê dîyar dibe ku asta wî ya edebî û bikaranîna wî ya hunera vegotinê bilind û serkeftî ye. Aşkere ye ku di serdema wî da tradîsyoneke pexşannivîsiyê di kurmancî da heye. Ev hikayet bi piranî werger bin jî wî bi awayekî serkeftî kirasekî kurmancî li wan kirîye. Lewra di dawîya çend hikayetan da wî amaje bi kurd û kurmancan ra kirîye.

Di van hikayetan da gelek formelên çîrokbêjîya kurdî peyda dibin weku “Heye nîne têkda fanî ne, Carek ji caran rehmet li bab û dayê guhdaran...”, “Hîkayet tete kirin ku”, “Tete riwayetkirin ku”, “Wiha neql û beyan dikin ku”, “Li vî kenarî em bêne ehwalê...”, “Ji vî kenarî em bêne halê...”, “Ew li ser hatinê be...”, “Xulase, dirêj nekim...”, “Da tu bizanî...”, “Wesselam” û wd.

Herweha weku “qiseyê heq”, “meşhûr mesel” û “gotinên hikeman” bi dehan biwêj û gotinên pêşyan ku beşeke giring ji folklor û edebiyata gelêri ne di nav van hikayetan da cih girtine. Di *Durru'l-Mecalisê* da varyantên hikayeta “Ferhad û Şîrîn”, û efsaneyê “Dehhak” jî hene ku ji aliyê naverokê ve zêde naşibin varyantên adetî yê van hikayetan. Me ev herdu hikayet jî bi awayekî giştî analîz kirin û me hewl da ku taybetmendiyên wan nîşan bidin.

Lêkolînên li ser folklorê kurdî yê ji aliyê bîyanîyan ve xwedî dîrokeke kevn in û heta niha me yê xwemalî bêtir bi xebatên Mela Mehmûdê Bazîdî dida destpêkirin, yanî piştî nivê duyem ê sedsala nozdemîn. Bi ronîkirina *Durru'l-Mecalisê* Mela Mûsayê Hekarî ra êdî em dikarin vê dîrokê vegeerînin bo serê sedsala şanzdemîn.

Çavkanî:

Alakom, Rohat, *Kürdoloji Biliminin 200 Yıllık Geçmişi* (1787/1987), Deng, İstanbul, 1987.

Alan, Remezan, *Folklor ü Roman*, Peywend, Stenbol, 2013.

, Remezan, *Saturn*, Avesta, Stenbol, 2002.

Aran, Umran, *Roman ü Gotar*, Peywend, Stenbol, 2019.

Aslan, Mustafa & Yildiz, Ayhan, “Nirxandina Kurteçirokên Mela Mehmûdê Bazîdî yê bi navê Durru'l-Mecalisê”, *Folklor ü Ziman*, 2021.

Aydınlu, Seccat, *Firdevsi'nin Şahnamesi'inde Kürtler*, (wer. Erkan Çardakçı), Avesta, Stenbol, 2012.

Bazîdî, Mela Mehmûdê, *Camiya Risaleyan ü Hikayetan Bi Zimanê Kurmancî*, (amd. Ziya Avcı), Lîs, Stenbol, 2010.

Chyet, Michael L., “Mem û Zîn, Şax û Şovên Zargotî û Şîira Ehmedê Xanî”, *Çira*, j.7, 1996.

Dankoff, Prof. Dr. Robert - Kahraman, Seyit Ali - Dağlı, Dr. Yücel (haz.), *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, cild 4, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.

Eminoglu, Nevzat, “Nêrinek Gelemperî li Edebiyata Kurdî ya Serdema Mîrektiya Hekarîyê”, *Nûbihar Akademî*, j.13., 2020.

Evdilmesîh Wezîr, “Mem û Zîn, Temaşeke Kurdî ê Abadîn”, (wer. Celadet Bedîrxan), *Ronahî*, j.23, 1944.

Hakkarîli Rahmî (Ebdurrehîm Rehmîyê Hekarî), “Tazyik ve İnkişaf”, *Kurdistan*, j.1., 1919.

Jaba, Aleksandre, “Arşîva A. Jaba ya li Enstîtuya Zimanên Zindî li Zanîngeha Mardîn Artukluyê.”

Keskin, Necat, *Folklor ü Edebiyata Gelêri*, Avesta, Stenbol, 2019.

Lescot, Roger, *Memê Alan*, Avesta, ç.2., Stenbol, 2010.

Mewlâna Celâleddin Rûmî, *Mesnewî*, (wer. Mela Ahmedê Şerefhanî), Weşanên Çandî ya Şaredariya Konyayê, Konya, 2015.

Öztürk, Mustafa, *Koleksiyona Aleksandre Jaba ya Destnivîsên Kurdî (Vekolîn ü Saloxdan)*, Lîs, Ankara, 2017.

Pertev, Ramazan, *Edebiyata Kurdî ya Gelêri-I*, Weşanên Avesta, Stenbol, 2015.

, *Folklor ü Nasnameya Kurdî ya Neteweyî (1898-1946)*, Avesta, Stenbol, 2018,

, *Zarok ü Çirok (Destpêka Pedagojîya Kurdî)*, Doz, Stenbol, 2008.

Propp, Vladimir, *Folklor : Teorî ve Tarih* (wer. Necdet Hasgül, Tolga Tanyel), Avesta, İstanbul, 1998.

Roşan, Serdar, *Hezar û Şevkê*, (werger ji swêdî) Nûdem, Stockholm, 1998.

Xanî, Ehmedê, *Mem û Zîn*, (tîpguhêzî û wer. M.Emin Bozarslan), Hasat, İstanbul, 1990.

Xoşnaw, Hêmin Omer, *Durru'l-Mecalis (Yekemîn komelleçirok le mêjûyî pexşanî kurdî-wergêran da)*, çapxaneyê Hêvî, Hewlêr, 2019.

Yıldırım, Kadri & Pertev, Ramazan & Aslan, Mustafa, *Ji Destpêkê Heta Niha Folklorê Kurdî*, Weşanên Zanîngeha Mardîn Artuklu, Mêrdîn, 2013.

Pêvek:

Pêvek 1

Ferhad û Şîrîn (Hikayeta 23.)

Naqilanê şîringuftar wiha riwayet kirine ku di bajêrê Heratê da bazirganekî qewî maldar, navê Xwace Nesîr hebû û keçekê wî jî zêde qewî cemal û kemal, navê Şîrîn di heddê bilûxê da bûyî. Dîsanî jî eşraf û ehlê bajêrê Heratê, begzadeyek navê Ferhat, lawekî qewî spehî dil ketibû Şîrîn û zêde li hisn û cemala wê aşiq bûyî. Rojekê Ferhad xwe tezeyun kirî çûye ser rîya Şîrîn. Bi emrê Xudê wekî Şîrîn jî Ferhad bi wî libasê faxîre dît, ew jî bêxtiyar dil daye û li Ferhad aşiq bûyî. Ji her du kenaran bazara eşqê roj bi roj zêde bû û ew Ferhad û Şîrîn, yekûdu meftûn û mecbûr bûyî. Qisseyê eşqa wan û zehfîya hisna Şîrîn kete zimanê xelqê bajêr. Dîsan jî begzadeyê Heratê, ciwanekî dinê hebû navê wî Perwîz. Wekî Perwîzî tarîfa hisn û cemala Şîrîn seh kir, bi xwe bi xwe milaheze kir, go “eve çî tewr hisn û cemal e ku bûye baysê hinde guftûgoyê, elbete ez dê ji goşeyekê temaşa Şîrînê bikim û bibînim ku çî behs e li ser vê xeberê.”

Rojekê, Perwîz li cihekî Şîrîn dî, bi emrê Xudê Perwîz jî li Şîrîn aşiq bû. Lakin dilê Şîrîn bi eşqa Ferhad mibtela bû, ewê meyla Perwîzî nekir. Îcarê, maşûq yek û aşiq bûne du û ev hewadisa di nêv bajêr da şayî bûyî. Ji herdu terefan jî xwezgînî li Şîrînê rabûn û mirov jî boyê xwastinê virê kirin û fitne û fesad jî boyê vê xeberê di mabeyna eqreba û tealiqêd Ferhad û Perwîz peyda bû. Babê Şîrînê, Xwace Nesîr heyirî jî ji fesadî tirsîya, eger keçê bidete yekî, ji kenarê dinê elbete dawa û şemate dê peyda bibe. Mirovekî aqil bû, milaheze kir “ez dê şolekê mihal li van herdukan teklîf bikim û bibêjim ku herçî ku jî Ferhad û Perwîz jî wê şolê berê xelas bûyî, zû pêk anî, ez dê keça xwe bidime wî. Eger wiha nebî, dê dawayekê mezin peyda bî!”

Îna virê kir, gazî Ferhad û Perwîz kirî, gote wan “digel heryekê jî we şertekê min heye, lakin bi nefsa xwe, bila arîkarî û muîn, herçî jî we bi destê xwe ewî amelî temam dike, ez dê keça xwe bidime wî, herçî ku bi şû ve mayî êdî tu dawa nîne!”

Li ser vê xeberê herdu teref razî bûyî, qewl û qerar kirin. Bi sê saet mesafe li ser çiyayekî, avekê cesim hebû. Gote Perwîz ku “di middeya sê heyvan eger te ew ave îna, wergerande nêv bajêr, ez dê keçê bidime te” û gote Ferhad ku “nêzûkî bajêr di çiyakilekê da zinarekî yekgir heye, ji te jî dixwezim di nêv sê heyvan da, bixwe, bi nefsa xwe ewî zinarî biqewêrî û di nêv wî zinarî destek xaniman ku deh gir menzîl bin, di nêv yekûdu jî berê bikoloyî, herçî jî we amelê xwe di van sê heyvan da berê temam kirî, ez dê keçê bidime wî!”

Li ser vê xeberê qewl birin û herdu kenar jî razî bûyî, fitne û fesad jî mabeynê rabûyî. Ferhad kuling hilgirtî çûye kolana zinarî û Perwîz jî tivir û bêr hilanî çûye îna cowa avê. Evne wiha herdu li ser şolêd xwe muqîm bûn. Lakin eşqa Ferhad êdî zêde bû, qewî bi cid û saî dixebitî û şola wî êdî pêş ve çûyî. Rojekê jinekê ecûze çû nik Ferhad û dît hindik mayî ku Ferhad jî şola xwe xelas bibe, teecib kirî hate nik Perwîz û dît ku şola Perwîz qet pêş ve neçûye. Ecûze gote Perwîzî ku “cefayê mede ber xwe, şola te betal e, te heta niha şolek nedîye. Middeyê we nêzûk bû, ez çûm û min di Ferhad şola xwe pêk anîye û xelasbûyîna wî heman nêzûk e. Elbete ew dê Şîrînê bistîne.”

Perwîz wekî ev xebera bihîst, heyirî û gote acûzê “bes tedbîra vê çî ye?”

Ecûzê go ku “eger hinde diravî didî min, ez çareyekê dikim û ger ne, şola te betal e!”

Îcarê Perwîz gote ecûzê “herçî te divê, ez dê bidime te, heman tedbîrekê li vê şolê bike!”

Ecûzê gote Perwîz ku “tu bîne çend top cawê sipî hazir bike û miqdarekê şûr û bi şev ewan cawan wiha bi dirêjayî raxîne û dirêj bike heta nêzûkî bajêr û evî şûrî li ser van cawan raxîne, wekî subeyê tav bi derdikeve, caw jî dûr ve sipî dike û şûrek li ser dibiriqe. Ez jî subeyê bi tavê ra diçime nik Ferhad û dibêjime wî ku tu çî dixebitî, Perwîz şola xwe temam kir û av îna wergerande bajêrî. Ew bawer nake, ez jî dûr ve ewan cawan ku li rismê cawan dirêj bûye û şûrek li ser dibiriqe nîşan didim. Ferhad mirovekî xeyûr e, elbete xwe telef dike û tu Şîrînê distîni.”

Ecûzê, Perwîz ev qewl û qerar kirî û ev hîle bi kar kirin. Wekî gotina ecûzê, Perwîz bişev caw raxistin û subeyê ecûze çû nik Ferhad ku heman nêzûk e Ferhad xelas bibe. Îcarê ewê bêdînê

gote Ferhad ku “heyho tu çi dikî? Şîrîn ji dest te çû, Perwîz av îna wergerande bajêrî. Eger tu bawer nakî, were ez nişanî te bidim! Ferhad bi der ve îna û ji dûr ve tavê lê dabû, ew caw sipî dikir û şûrek li ser dibiriqî, nişanî Ferhad [da] û go ku “eve cowa avê te dit!”

Aqlê Ferhad ji serî çûyî, filhal xwe ji berê avêt û telef bû. Eve meselekê meşhûr e di nêv Ekrajan ku dibêjin “Ferhad miriye ku dengê kulingê nayê.”

Paşê ew telefbûna Ferhadî şayî bû û eve xebera ku giha Şîrînê, ew jî filhal fîncanekê jarê xwarî, xwe telefê nefis kirî. Ew herdu aşîk û maşûqêd sadiq wiha bi mekr û hîleya ecûzek telefunnefs bûn.

Xudê teala hîfzê mirovan jî fitne û hîleyêd jinan bike, ekser bela û fitne ku di dinyayê peyda bûne, jî mekr û fesada jinan waqî bûne. Da tu bizanî û bi xebera jinan amel nekî birader!

Pêvek 2

Dehhak (Hikayeta 36.)

Wiha neql û beyan dîkin, Dehhak padişahêkî qewî zêde adil û minsîf bû. Iblîs aleyhîlanet jî edl û însafî wî û zêde merhemeta [wî] qewî dilteng bûyî, xwast ku ewî jî rê bi der îne. Emrê aweneyekî xwe kir, go “elbete ez jî te dixwezim ku Dehhakî jî rê bi der îni!”

Ewî aweneyî xwe xiste sûreta mirovekî ciwan û hate nik Dehhakî û middeya du sê salan qewî xizmetekê qenc jî boyê Dehhak kirî, Dehhak zêde jî xwe razî kir. Paşê rojekê îzin jî Dehhak xwast “destûra min ez dê biçime mala xwe.”

Herçend Dehhak gote ku “meçe, li nik min bimîne”, aweneyî go ku “hêvî dikim ku bi rîza te ez dê biçim.”

Dehhakî destûr da û gote aweneyî ku “te hinde xizmeta min kir, çi dixwezî bidime te!”

Aweneyî go ku “îhtîyaca min bi tiştêkî nîne, eger tu dixwezî ez jî jî te razî bibim, min jî zêde mihebete te heye, herdu sermilêd xwe veke ez ramûsim û biçime şola xwe.”

Dehhakî herdu sermilêd xwe vekir, awenê iblîs ramûsaye û çûye şola [xwe].

Paşê çend rojekan herdu sermilêd Dehhakî xurîyan û dervebûn û bûye birîn û jî birînan heryekê serê marekî bi der ve hat. Ewan maran Dehhak bêhîzûr kirî, êdî rahetîya Dehhak nemayî. Her çi qeder li etraf eknafan hekîm û etîbba hebûn, cema kir, go “elbete îlacekê li defîa vî derdî bikin!”

Ewan cimle etîbba û mincîma îtîfaq kirîye ku “ev birîna jî nefsa şeytanî peyda bûye û xebîs e. Îlacê wê qewî zehmet e û mezeret digihê îbadullahê. Çara wê ew e ku her rojê Benî Ademêkî ciwan çarde salî bête qetilkireyn û mejîya wî bidine van maran ku sakîn bibin û ger ne çare nîne!”

Îcarê Dehhak emîr kir wekî qurayê bi nobet her roj neferekî Benî Ademan wekî hekîman gotî kur be we ya keç be distandeyn û qetil dikireyn, mejîya wî didane maran. Meazallah bi vî uslûbê middeyekê kêşa û jî zîlm û cewra Dehhakî nas perakende bûyî, bi etraf eknafan belav bûn û di nêv bajêr da hedadek hebû, navê Xerdeng Aherger bû. Ewî mirovî du kur hebûn, nobeta berê kurekî wî istandeyn û bireyn qetil kireyn. Paşê middeyekê dîsanî dor hate Xerdeng Aherger ku kurê dinê jî bistînin. Dilêd Xerdengî qewî sotî, piştîmala xwe kirî beyraq û kirîye gazî “Eman jî zilma vî zalimî!”

Îbadallah li ser Xerdeng berhev bûn û êriş birine ser Dehhak. Heman di wê demê da Dehhak qetil [kirin] û Ferîdûn kurê mamê wî înan bîat kireyn û jî boyê xwe kirîne padişah.

Da tu bizanî ku paşîya zîlmê tunîne, axirê helak û berdar dibe. Wekî dilê reayetê teng bû, êdî padişah defîa mezereta wan nikare bike. Bi her wechî jî boyê xundkar û hakimî, hurmet û rîayeta jêrdestan lazîm e. Lewra padişah bi quweta reayetan xundkarîyê dike, bi her wechî edalet û sîyanet lazîm e. Zîlm dişibe kurmê darê, kurm darî dixwe, axirê dar jî berbad dibe û kurm jî helak dibe, wesselam.

Perawêz:

¹ Kadri Yıldırım, Ramazan Pertev, Mustafa Aslan, *Ji Destpêkê Heta Niha Folklorê Kurdî*, Weşanên Zanîngeha Mardin Artuklu, Mêrdîn, 2013, r.52-134 ; Ramazan Pertev, *Edebiyata Kurdî ya Gelêrî-I*, Avesta, Stenbol, 2015, r. 90 ; Necat Keskin, *Folklor û Edebiyata Gelêrî*, Avesta, Stenbol, 2019, r.80-120.

¹ Rohat Alakom, *Kürdoloji Biliminin 200 Yıllık Geçmişi (1787/1987)*, Deng, İstanbul, 1987.

¹ Ji bo agahiyên berfireh, bnr. Ramazan Pertev, *Folklor û Nasnameya Kurdî ya Neteweyî (1898-1946)*, Avesta, Stenbol, 2018, r.64-74.

¹ Bnr. Mustafa Öztürk, *Koleksiyona Aleksandre Jaba ya Destnivîsên Kurdî (Vekolîn û Saloxdan)*, Lîs, Ankara, 2017.

¹ Mamoste Hêmin Omer di sala 2019yan da tîpguhêziya wê bo tîpên erebî ya kurdîya standart ya roja me kirîye ku dema di latînzekirina van tekstan da min jê istifade kir. Bnr. Hêmin Omer Xoşnaw, *Durru'l-Mecalis (Yekemîn komelleçîrok le mejiyî pexşanî kurdî-wergêran da)*, çapxaney Hêvî, Hewlêr, 2019.

¹ Prof. Dr. Robert Dankoff- Seyit Ali Kahraman - Dr. Yücel Dağlı (haz.), *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, r. 66, cild 4, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.

Ev agahî di *Seyahatnameyê* da bi zîmanê xwe yê orijînal ya tirkî weha derbas dibe : **“Der-be-yân-î ulemâ-yî kibâr [u] a’yân:** Niçe bin ferîdû'l-asr ulemâları vardir ammâ ma'lûmumuz olan kibâr-ı kübbâr bunlardır: Evvelâ Yek-çesm Monlâ Hasan Efendi ve Monlâ Zeynüddîn ve Monlâzâde Monlâ Ebûbekir ve Şerefiyye imâmî ve Monlâ Mîhrâbzâde Alî Efendi ve Monlâ Cebra'îl ve Monlâ Mûsâ-yî Hakkârî ve Monlâ İsrâfîl ve Monlâ Bühtânî ve...”

¹ M. Öztürk, h.b., r.128.

¹ Ji bo agahiyên berfireh di vî babetê da bnr. Mustafa Aslan & Ayhan Yıldız, “Nirxandina Kurteçîrokên Mela Mehmûdê Bazîdîyî yên bi navê Durru'l-Mecalis ê”, *Folklor û Zîman*, 2021, r. 245-264.

¹ Hakkârîli Rahmî (Ebdurrehîm Rehmiyê Hekarî), “Tazyik ve İnkîşaf”, *Kurdistan*, j.1., 1919. R. Pertev, *Folklor û Nasname*, r.171., Herwiha bnr. Nevzat Eminoğlu, “Nêrinek Gelemperî li Edebiyata Kurdî ya Serdema Mîrektiya Hekarîyê”, *Nûbihar Akademî*, j.13.,2020, r.81-95.

¹ Me pîraniya van agahîyan jî pirtûka *Koleksiyona Aleksandre Jaba ya Destnivîsên Kurdî* wergirtin, bnr. M. Öztürk, h.b., r.127-132, ku ev beş jî aliyê min û Mustafa Aslan ve hatibûn amadekirin.

¹ Bnr. Auguste A. Jaba, Dawîya Destxetê (wr. 44a) : « Les Kurdes ont tiré la plupart da ces contes des histoires persanes connues sous le nom Dourer Mejalis, c'est-à-dire Les perles da la réunion. »

¹ H. O. Xwoşnaw, h.b., r. 16-17.

¹ Seccat, Aydınlu, *Firdevsi'nin Şahnamesi'inde Kürtler*, (wer. Erkan Çardakçı), Avesta, İstanbul, 2012, r.14-15.

¹ Bnr. Mewlâna Celâleddîn Rûmî, *Mesnewî*, (wer. Mela Ahmedê Şerefxanî), Weşanên Çandî ya Şaredariya Konyayê, Konya, 2015.

¹ Ji bo wergereke bi kurmancî ya van çîrokên, bnr. Serdar Roşan, *Hezar û Şevkê*, Nûdem, Stockholm, 1998.

¹ Vladimir Propp, *Folklor : Teorî ve Tarih* (wer. Necdet Hasgûl, Tolga Tanyel), Avesta, İstanbul, 1998, r. 11., 18.

¹ Ji bo van berheman, bnr. Roger Lescot, *Memê Alan*, Avesta, ç.2., Stenbol, 2010.; Ehmedê Xanî, *Mem û Zîn*, (tîpguhêzî û wer. M.Emin Bozarslan), Hasat, İstanbul, 1990.; Mela Mehmûdê Bazîdî, *Camîeya Risaleyan û Hikayetan Bi Zîmanê Kurmancî*, (amd. Zîya Avci), Lîs, Stenbol, Evdîlmesîh Wezîr, “Mem û Zîn, Temaşeke Kurdî ê Abadîn”, (wer. Celadet Bedirxan), *Ronahî*, j.23, 1944.; Michael L. Chyet, “Mem û Zîn, Şax û Şovên Zargotî û Şiira Ehmedê Xanî”, *Çira*, j.7, 1996.; Remezan Alan, *Saturn*, Avesta, Stenbol, 2002. Herweha jî bo xwendineke berfireh, bnr. Remezan Alan, *Folklor û Roman*, Peywend, Stenbol,

- 2013.; Umran Aran, *Roman û Gotar*, Peywend, Stenbol, 2019, r.60-74.
- ¹ Ramazan Perteve, *Zarok û Çîrok*, Doz, Stenbol, 2008, r.97.
- ¹ Hikayeta jimare 11. ya dosyeya 40î di koleksiyona A.Jaba de.
- ¹ “Her tişt vedigere eslê xwe”
- ¹ “Mirov bendeyê xweşiyê ye”
- ¹ “Ser çavan!”
- ¹ Ev helbesteke Mewlana Celaledîn Romî ye li vir hatiye veguhastin, sê risteyên pêşî bi farisî, risteya dawî bi zimanê tirkî ye. Kurmançiya wê:
“Her şev heta biroj
- Ew kurikê pînedûz
Bang dide wek dikilan
Kê sola qetandî heye?”
- ¹ Wegera ji farisî bo kurmançî : “şeva semûrê derbas bû, li ber tenûrê derbas bû”
- ¹ “Li vê dinyayê kesê bêxem nabe,
Eger bibe, Benî Adem nabe!” (Sadi Şîrazî)
- ¹ “Jin ji parsûyê çepê hatiye afirîn,
Kesekî ji çepê rastî qet nedîye!” (Molla Camî)
- ¹ Bnr. Pêvek 1, “Ferhad û Şîrîn”
- ¹ Bnr. Pêvek 2, “Dehhak”

Molla Musa Hakkari'nin *Durru'l-Mecalis* ve Kürt Folklor Çalışmaları Tarihindeki Önemi

Özet:

Bu makale, Kürt bilgin Molla Musa Hakkari'nin *Durru'l-Mecalis* adlı eserine odaklanmakta ve onu çeşitli yönleriyle açıklamaya çalışmaktadır.

18. yüzyıldan beri birçok Kürt folklor malzemesi yabancı araştırmacılar tarafından derlenmiştir. Bunlar arasında özellikle Auguste Aleksandre Jaba'nın koleksiyonunda Kürt folkloruyla ilgili birçok eser bulunmaktadır. Örneğin Molla Mahmud Beyazidi'nin çalışmaları bu arşivin başlıca eserlerindedir. Bu koleksiyon, Molla Musa Hakkari'nin bugüne kadar pek bilinmeyen *Durru'l-Mecalis* adlı eserini de içermektedir. 58 hikayeden oluşan bu eser 1600'lü yıllarda yazıldığından Kürtçe/Kurmanji nesrinin ilk örnekleri olarak kabul edilebilir. Bu hikayeler arasından içeriğinde folklorik öğelerin çok açık bir şekilde görüldüğü "Ferhad ile Şirin" (23. Hikaye) ve "Dehhak" (36. Hikaye) gibi, bazıları çok kıymetli ve özgündür.

Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sindeki bilgilere göre, Molla Musa Hakkari 16-17. asırlar arasında yaşamış ve Hakkari'nin önde gelen alimlerinden biridir. Başta farsça olmak üzere çeşitli kaynaklardan Kürtçeye çok sayıda hikayeler tercüme etmiştir.

Molla Musa'nın hikayelerinin iki işlevi vardır: pedagojik amaç ve hoşça vakit geçirme amacı. Bir başka deyişle, bir yandan çağının değer, ahlak ve estetik ölçütlerine göre bu hikâyeler aracılığıyla topluma mesajlar vermek ve onlara gündelik yaşamda karşılaşılabilecekleri durumlar karşısında doğru tutum ve davranışları göstermek istemiştir. Diğer yandan bu hikâyeler gece sohbetlerinde hoşça vakit geçirme, eğlendirme işlevine sahiptir. Hikâyelerin temaları, iyilik ve kötülük, kibir ve tevazu, adalet ve haksızlık, cömertlik ve açgözlülük, aşk ve sadakat, doğruluk ve yalancılık, zenginlik ve yoksulluk, kahramanlık ve korkaklık, yardım ve dayanışma, toplumsal mizah, kadınlar ve erkekler, peygamberlerin hayatları vb. kişisel ve toplumsal özelliklerle ilgilidir. Bu makalemizde *Durru'l-Mecalis*'te yer alan hikâyelerin folklorik ve dilsel özelliklerini şekil ve içerik bakımından inceleyeceğiz ve Kürt folklor araştırmaları tarihindeki önemine değineceğiz.

Anahtar Kelimeler: Kürt folkloru, Kürt nesri, *Durru'l-Mecalis*, Molla Musa Hakkari, *Ferhad ile Şirin*, *Dehhak efsanesi*.

Molla Mousa Hakkari's *Durru'l-Mecalis* and Its Importance in the History of Kurdish Folklore Studies

Abstract:

This article focuses on the Kurdish scholar Mullah Mousa Hekari's work called *Durru'l-Mecalis* and tries to explain it from various aspects.

Since the 18th century, many Kurdish folklore materials have been compiled by foreign researchers. Among these, there are many works related to Kurdish folklore, especially in the collection of Auguste Aleksandre Jaba. For example, the works of Mullah Mahmoud Bazidi are among the main works of this archive. This collection also includes Mullah Mousa Hekari's work called *Durru'l-Mecalis*, which has not been mentioned much until today. Since this work, which consists of 58 stories, was written in the 1600s, it can be considered as the first examples of Kurdish/Kurmandji prose. Some of these stories, such as "Farhad and Shirin" (23rd story) and "Dahhak" (36th story), in which folkloric elements are clearly seen, are very precious and original.

According to the information in Evliya Çelebi's *Seyahatname* (Travel Book), Mullah Mousa Hekari lived between the 16th and 17th centuries and he is one of the known scholars of Hakkari. He had translated many stories/folk tales from various sources, primarily Persian, into Kurdish.

Mullah Mousa's stories have two functions : pedagogical purpose and entertainment purpose. In other words, he wanted to give messages to his society through these stories according to the values, morals and aesthetic criteria of his age and to show them the right attitudes and behaviors in the face of situations they may encounter in daily life. On the other hand, these stories have the function of having a good time in night conversations and entertaining. The themes of the stories are good and evil, arrogance and humility, justice and injustice, generosity and greed, love and loyalty, truth and betrayal, wealth and poverty, heroism and cowardice, help and solidarity, social humor, men and women, lives of prophets.

In this article, we will examine the folkloric and linguistic features of the stories in *Durru'l-Mecalis* in terms of form and content and, we will mention their importance in the history of Kurdish folklore studies.

Keywords: Kurdish folklore, Kurdish prose, *Durru'l-Mecalis*, Mullah Mousa Hekari, *Farhad and Shirin*, *Legend of Dahhak*.